

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.103>

ПРИНЦИП ЗАБОРОНИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї: ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Менджул М.В.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID ID: 0000-0002-3893-4402
mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua

Менджул М.В. Принцип заборони насильства в сім'ї: впровадження європейських та міжнародних стандартів в умовах воєнного стану в Україні.

У статті здійснено системний аналіз принципу заборони насильства в сім'ї у аспекті впровадження європейських та міжнародних стандартів в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано сутність принципу заборони насильства в сім'ї із врахуванням положень Декларації ООН про викорінювання насилля щодо жінок, Міжамериканської конвенції про попередження, покарання та ліквідацію насильства щодо жінок, Протоколу до Африканської хартії прав людини і народів про правах жінок в Африці, прийнятий у Мапуту (Мозамбік) 11 липня 2003 р. та Стамбульської конвенції. Досліджено положення Стратегії ЄС щодо гендерної рівності на 2020-2025 роки. Звернуто увагу на необхідності впровадження комплексних заходів запобігання та боротьби з гендерним насильством. Окрема увага приділена Директиві про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством, запропонованої до прийняття у 2022 році.

Встановлено наслідки ратифікації минулого року Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами із суттєвими застереженнями.

З'ясовано практику впровадження зобов'язань по впровадженню механізму запобігання домашньому насильству, у тому числі через аналіз діяльності різних служб в Україні, а також національну та регіональну статистику по домашньому насильству.

Обґрунтовано, що Україна не несе відповідальності за вчинення домашнього насильства на окупованих та непідконтрольних територіях. Водночас вона відповідальна за ефективність дії принципу протидії домашньому насильству в умовах війни на контрольованих територіях. З огляду на статистичні дані, погіршення ситуації, враховуючи необхідність впровадження європейських підходів, запропоновано внести

зміни до ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та передбачити таку форму сучасного насильства як кібернасильство та встановити відповідальність за неї.

Ключові слова: домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, жінки, діти, кібернасильство, війна.

Menzhul M.V. The principle of prohibition of violence in the family: implementation of European and international standards in the conditions of martial law in Ukraine.

The article carries out a systematic analysis of the principle of prohibition of family violence in terms of the implementation of European and international standards in the conditions of martial law in Ukraine. The essence of the principle of prohibition of violence in the family is analyzed, taking into account the provisions of the UN Declaration on the Eradication of Violence against Women, the Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Elimination of Violence against Women, the Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, adopted in Maputo (Mozambique) on July 11, 2003 and the Istanbul Convention. The provisions of the EU Strategy on gender equality for 2020-2025 have been studied. Attention was drawn to the need to implement comprehensive measures to prevent and combat gender-based violence. Particular attention is paid to the Directive on combating violence against women and domestic violence, proposed for adoption in 2022.

The consequences of last year's ratification by Ukraine of the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena have been established with significant caveats.

The practice of implementing obligations to implement the mechanism for the prevention of domestic violence has been clarified, including through the analysis of the activities of various services in Ukraine, as well as national and regional statistics on domestic violence.

It is substantiated that Ukraine is not responsible for the perpetration of domestic violence in the occupied and non-controlled territories. At the same time, it is responsible for the effectiveness of the principle of combating domestic violence in conditions of war in controlled territories. In view of the statistical data, the deterioration of the situation, taking into account the need to implement European approaches, it is proposed to make changes to the Law "On Prevention and Combating Domestic Violence" and to provide for such a form of modern violence as cyber violence and establish responsibility for it.

Key words: domestic violence, gender-based violence, women, children, cyber-violence, war.

Постановка проблеми. Сучасні демократичні держави утверджують принцип рівності у різних сферах, у тому числі і у родинних відносинах, у той же час проблема подолання та протидії домашнього насильства є не вирішеною. Понад дев'ять років в Україні триває війна та понад рік повномасштабне вторгнення, що посилює проблему домашнього насильства. Не дивлячись, що багато родин роз'єднанні, перебувають закордон, зростає кількість тих, хто перебуває у групах ризику щодо насильства та торгівлі людьми. Так само, мільйони українців втратили дім чи стали вимушеними переміщеними особами в середині держави. Економічні втрати, безробіття, відсутність житла впливають на збільшення напруги та конфлікти у середині родин, все це призводить до конфліктів та насильства. Саме тому, проблеми дії принципу заборони насильства в сім'ї стають особливо актуальними.

Стан опрацювання. У науковій літературі є окремі праці присвячені аналізу історичних аспектів протидії насильству в сім'ї (І.О. Ієрусалимов, О.І. Литвинчук, В.І. Ієрусалимов[1]), проблем протидії домашнього насильства, у тому числі гендерно-зумовленого (А.Б. Блага, О.С. Тунтула, О.О. Кочеміровська[2]), а також міжнародних правових стандартів протидії кримінальним правопорушенням, що були пов'язані із домашнім насильством (В. Гонтаренко[3]) та ін. Проте питання дії принципу заборони насильства в сім'ї із врахуванням європейських та міжнародних стандартів в умовах воєнного стану в Україні є недостатньо дослідженими.

Метою статті є системний аналіз принципу заборони насильства в сім'ї у аспекті впровадження європейських та міжнародних стандартів в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових приватноправових принципів є принцип заборони насильства в сім'ї, гарантії якого містяться як у національному законодавстві, так і в міжнародних актах. Серед яких, слід згадати Декларацію ООН про викоринювання насилля щодо жінок від 20

грудня 1993 р., яка закріплює поняття «насильства по відношенню до жінок», під яким запропоновано розуміти будь-які акти насильства за статевою ознакою, що спричиняють чи можуть спричинити фізичну, психологічну або статево шкоду жінкам, а також сам факт погрози скоєння такого акту, примус чи позбавлення волі, як у суспільній, так і в приватній сфері. Ознака гендеру лежить і в основі поняття «насильство над жінками», яке закріплено у ст. 1 Міжамериканської конвенції про попередження, покарання та ліквідацію насильства щодо жінок [4]. Більш розширене поняття «насильства проти жінок», у тому числі із акцентом не тільки на фізичну, сексуальну, психологічну, але і економічну шкоду міститься у Протоколі до Африканської хартії прав людини і народів про правах жінок в Африці, прийнятий у Мапуту (Мозамбік) 11 липня 2003 р. [5]. У аспекті дітей насильство може полягати також і у нездійсненні догляду, саме так визначив Комітет з прав дитини у Зауваженні загального порядку № 13 (General Comment) 2011 р. [6, с. 24]. Вказаний підхід вірний, оскільки діти, особливо малолітні надзвичайно потерпають через відсутність догляду та піклування з боку батьків чи інших, уповноважених осіб.

Окрім Декларації ООН про викоринювання насилля щодо жінок, у 1995 році були також прийняті Пекінська декларація та Платформа дій, які утвердили підхід щодо вкрай важливості утвердження гендерної рівності, у тому числі шляхом подолання насильства щодо жінок.

Важливим в умовах євроінтеграції України є врахування стандартів ЄС у сфері захисту жінок, дітей, у тому числі від гендерно зумовленого насильства. У 2017 році ЄС підписав Стамбульську конвенцію, яка стала чинною на території Європи у 2021 році. Наразі в ЄС є також кілька директив, які сприяють рівності жінок та чоловіків, у тому числі у сфері кримінальної юстиції (особливо щодо запобігання злочинності та прав жертв злочинів). Наприклад, права жертв посилено на всіх стадіях кримінального процесу через директиву ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв усіх злочинів [7].

Крім того, прийнято Стратегію ЄС щодо гендерної рівності на 2020–2025 роки, в рамках якої мають бути впроваджені комплексні заходи запобігання та боротьби з гендерним насильством, підтримкою і захисту потерпілих, притягнення винної особи до відповідальності. В обґрунтуванні прийняття Стратегії невтішна статистика, що в ЄС 33% жінок є жертвами сексуального чи психологічного насильства, 22% жінок стають жертвами насильства від своїх партнерів [8]. У Стратегії наголошується на важливості ефективності насамперед профілактики насильства, що можливо досягти навчання хлопчиків та дівчаток гендерній рівності з раннього віку та

підтримку розвитку ненасильницьких стосунків. Окрім того, необхідним є впровадження мультидисциплінарного підходу серед служб та уповноважених осіб, включаючи систему кримінального правосуддя, служби підтримки потерпілих, програм для кривдників, а також забезпечення дієвості соціальних та медичних служб.

8 березня 2022 року Комісія ухвалила пропозицію прийняти Директиву про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством. Пропозиція містить правила захисту потерпілих та пропонує посилити відповідальність, а також гарантувати належний захист від насильства, незалежно від того, відбувається воно онлайн чи офлайн. Згідно вказаної Директиви правопорушеннями визнаються: сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, калічення жіночих статевих органів, примусові шлюби, примусові аборти або стерилізацію, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, переслідування, сексуальні домагання, феміцид, мову ненависті та злочини на ґрунті статі та різні форми онлайн-насильства («кібернасильство»), включаючи обмін або маніпулювання інтимними матеріалами, кіберпереслідування [9].

Насильство по відношенню до жінок та дітей під час збройних конфліктів, у тому числі всі форми сексуального насильства, були засуджені Резолюцією 1888 (2009), ухваленою Радою Безпеки ООН 30 вересня 2009 року.

Під час війни, 20 червня минулого року Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка набула чинності з першого листопада. Не дивлячись на ратифікацію із суттєвим застереженнями, а саме, що наша держава має право не приводити національне законодавство у відповідність до Конвенції [10], враховуючи ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори», положення Стамбульської Конвенції все одно підлягають застосуванню та матимуть пріоритет, у випадку неузгодженості національного нормативно-правового акту із міжнародною нормою, оскільки остання матиме пріоритетне застосування. Окрім того, прийнятий ще 7 грудня 2017 р. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вже заклав багато інструментів протидії насильству в сім'ї, що відповідають європейським стандартам та Стамбульській Конвенції. Зокрема, передбачено для національної поліції повноваження щодо винесення термінового заборонного припису щодо кривдника, ведення профілактичного обліку кривдників, проведення профілактичних заходів, контроль за виконанням кривдником спеціального заходу тощо.

В Україні створено різні спеціалізовані служби, що мають на меті надати допомогу потерпілим від домашнього насильства, а саме: притулки для потерпілих, центри медико-соціальної реабілітації, кол-центри з питань запобігання та протидії домашньому насильству, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги тощо.

Україна не несе відповідальності за вчинення домашнього насильства на окупованих та непідконтрольних територіях. Водночас виникає питання, щодо статистики на українських територіях. В умовах війни ситуація із домашнім насильством загострюється. Оскільки такі негативні фактори як зниження рівня доходів, втрата житла, безробіття стають причинами конфліктів та насильства, а у випадку, коли родина опиняється у новій громаді, такі випадки ще більше замовчуються. При проведенні опитування на Національній гарячій лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації потерпілих, було виявлено, що 40 з 202 жінок стали жертвами вперше під час війни [11]. Це доволі тривожний показник.

За статистикою до повномасштабного вторгнення РФ від домашнього насильства в нашій державі потерпало близько 1,8 мільйона жінок і була тенденція до зростання показників, зокрема, у 2021 році було зафіксовано на 56% більше звернень, аніж у 2020 році. Після 24 лютого кількість офіційно зареєстрованих випадків зменшилася, за даними Національної поліції України в першому півріччі 2022 року звернень було на 27.5% менше, аніж у першому півріччі 2021 року, також Офіс Генерального прокурора зафіксував на 56% менше кримінальних проваджень у сфері домашнього насильства [12].

Зменшення статистичних даних щодо домашнього насильства на національному рівні у 2022 році має декілька об'єктивних причин, зокрема виїзд багатьох жінок разом із дітьми за кордон через війну та для гарантування особистої безпеки (за даними УВКБ ООН тільки в Європі тимчасовий захист отримали 4,9 млн. українців), роз'єднання багатьох родин в межах України (через проживання у різних містах, селах та різних областях, мобілізацію), а також через зміну проживання багато українських жінок та дітей в нових громадах не звертаються за допомогою через страх чи з інших причин і т.п.

Щодо регіональної статистики по домашньому насильству, то зокрема у Закарпатській області, на обліку перебуває 2606 кривдників. Тільки у січні 2023 року поліція склала на 264 особи адміністративні протоколи за статтю 173-2 КУпАП (вчинили насильство у сім'ї, не виконали захисний припис чи не проходять корекційну програму), у 83 випадках порушникам було винесено термінові заборонні приписи (містять заходи щодо зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої

особи, заборону на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи та заборону контакту) [13]. Зростання показників у Закарпатті та інших західних областях зумовлені збільшенням фактично мешканців за рахунок внутрішньо переміщених осіб.

Висновки. Таким чином, ефективність дії принципу протидії домашньому насильству в умовах війни особливо актуальна. З огляду на статистичні дані, погіршення ситуації, враховуючи необхідність впровадження європейських підходів, зокрема, які містяться у положеннях Директиви про боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством від 8 березня 2022 року, необхідно внести зміни до ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та передбачити таку форму сучасного насильства як кібернасильство, що може вчинятися проти членів сім'ї або осіб, які проживають разом, а також щодо колишніх партнерів чи колишнього подружжя. Окрім того, потрібно ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» доповнити нормами та передбачити захист від кібернасильства, яким є будь-який акт насильства, який вчиняється частково або повністю з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, або вони сприяють його вчиненню, або посилюють наслідки. Видом кібернасильства є кіберпереслідування, при якому кривдник може зловживати інформаційно-комунікаційними технологіями, щоб контролювати поведінку, маніпулювати та стежити, чим посилювати у потерпілої особи страх, тривожність та ізоляцію від друзів і сім'ї. При кіберпереслідуванні можливі обробка персональних даних потерпілої особи (викрадення даних, шпигунство у різних соціальних мережах або платформах обміну повідомленнями, електронними листами, через телефон), викрадення паролів, взлом пристроїв або шляхом їх викрадення пристроїв, спостереження за допомогою технологічних пристроїв, підключених через Інтернет (наприклад, через розумну побутову техніку).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ієрусалімов І.О., Литвинчук О.І., Ієрусалімов В.І. Історично-правові аспекти протидії насильству в сім'ї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 2 (86). С. 269–281.
2. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству: навчальний посібник / А.Б. Блага, О.С. Тунтула, О.О. Кочеміровська; за заг. ред. А.Б. Благої. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
3. Гонтаренко В'ячеслав. Міжнародні правові стандарти та зарубіжний досвід протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2022. Vol. 1. No. 3. P. 7–21.
4. Inter-American convention on the prevention, punishment and eradication of violence against women. URL: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-61.html> (Last accessed: 26.01.2023).
5. Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf (Last accessed: 26.01.2023).
6. Шевченко-Бітенська О.В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства: дисертація на здобуття наук. ступ. к.ю.н. по спец. 12.00.11 – міжнародне право. Одеса, 2015. 210 с.
7. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029> (Last accessed: 26.02.2023).
8. Gender Equality Strategy 2020-2025. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en (Last accessed: 26.02.2023).
9. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Combating Violence Against Women and Domestic Violence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC01051>. (Last accessed: 27.02.2023).
10. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#n2> (дата звернення: 10.02.2023).
11. Запобігання домашньому насильству під час війни. URL: <https://law.chnu.edu.ua/zapobihannia-domashnomu-nasyilstvu-pid-chas-viiny/> (дата звернення: 16.02.2023).
12. Марта Змисла. Домашнє насильство крізь призму війни. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/> (дата звернення: 18.02.2023).
13. Про насильство не мовчать: в поліції Закарпаття продовжують роботу спеціальні мобільні групи по протидії домашньому насильству. URL: <https://zk.npu.gov.ua/news/pro-nasyilstvo-ne-movchat-v-politsii-zakarpattia-prodovzhuut-robotu-spetsialni-mobilni-hrupy-po-protydii-domashnomu-nasyilstvu> (дата звернення: 20.02.2023).